

An Analysis of the Pre-Marriage Process in Razavi Teachings

Seyed Mohammad Ziya Erfani¹ | Seyed ali vaezzadeh²

1. Ph.D. Candidate in Qur'an and Sciences, with a focus on Qur'an and Psychology, and Invited Researcher at the Imam Reza (A.S.) International Research Institute, Al-Mustafa International University, Khorasan Razavi Branch, Iran. (Corresponding Author) Email: seyedziyaerfani@gmail.com

2. Assistant Professor, Al-Tawhid Institute of Religious Studies, Baqir al-Ulum Research Institute, Mashhad, Iran.

Article info

Abstract

Article type:
Research Article

Received:
23 April 2025

In Revised form:
16 July 2025

Accepted:
13 August 2025

Published:
29 November 2025

The present research aims to analyze the pre-marriage process based on the teachings of Imam Ali ibn Musa Reza (A.S.). The primary objective is to extract and elucidate the foundational components and essential stages of this process from the perspective of His Holiness, pursued through an interpretive-analytical approach and by referencing primary hadith and historical sources. In this study, central themes such as pre-marital counseling, seeking help and goodness from God Almighty, spousal selection criteria, determination of the dowry (mahr), and attention to the various spiritual, ethical, rational, and social dimensions related to marriage have been examined and explored. The findings of this research indicate that Razavi teachings place particular emphasis on elements such as deliberation and foresight, reasoning and wisdom, informed consultation, deep and comprehensive understanding, and prioritizing inner qualities and compatibility (kufu') in the realms of faith, ethics, and culture. The contribution of this research, in addition to enriching and deepening the literature of Islamic studies in the field of family, can serve as a comprehensive and practical guide for young people, families, and counselors to facilitate and realize conscious, wise, and successful marriages. Furthermore, the present study delineates and presents a systematic and structured framework for the pre-marriage process within the intellectual system and teachings of Imam Reza (A.S.).

Keywords: Razavi Teachings, Prayer (Du'a), Spousal Selection, Marriage, Determination of Dowry (Mahr).

Reference: Erfani, Seyed Mohammad Ziya & vaezzadeh, Seyed Ali. (2025). An Analysis of the Pre-Marriage Process in Razavi Teachings. *Imam Reza (A.S.) and Contemporary Sciences*. 3(9).174-204.

Publisher: Imam Reza (A.S.) International University
DOI: <https://doi.org/10.22034/ijs.2025.518860.1453>

1. Introduction

Marriage, as a fundamental institution in the social and religious system of Islam, has always been emphasized in Islamic texts. However, in the contemporary era, rapid cultural, economic, and social changes have confronted this institution with numerous challenges, including the rising age of marriage, the emergence of new mate selection patterns, and the intensification of risks associated with family formation. These conditions necessitate a systematic re-reading and inference from religious teachings, particularly the tradition of the Ahl al-Bayt (Peace be upon them), in the realm of marriage. Among these sources, the teachings attributed to Imam Ali ibn Musa al-Rzaa (A.S.) possess special conceptual and practical richness regarding the family. Despite this, no comprehensive and structured research has specifically focused on explaining the “pre-marriage process” centered on his conduct and sayings. The present research aims to fill this gap and provide a practical and systematic model of the pre-marriage process based on Razavi foundations.

2. Research Objectives

The main objective of this research is to extract, explain, and systematize the components, stages, and principles governing the pre-marriage process based on narrative evidence and the practical conduct (sirah) of Imam Reza (A.S.). The subsidiary objectives are as follows:

1. Analyzing the anthropological, social, and ethical foundations of marriage from the perspective of Imam Reza (A.S.).
2. Identifying and categorizing spouse selection criteria in Razavi teachings, with emphasis on value priorities.
3. Investigating the role and position of counseling, rational deliberation, and spiritual recourse in the decision-making process for marriage.
4. Examining the viewpoint of Imam Reza (A.S.) regarding the dowry (mahr) and determining its related legal and ethical boundaries.
5. Presenting a theoretical-practical framework to facilitate conscious, stable, and Islamic-values-aligned marriages in contemporary society.

3. Methodology

This research was conducted using a qualitative approach and a descriptive-analytical method. Data collection was based on library study and direct reference to primary hadith sources (such as ‘Uyun Akhbar al-Reza (A.S.), Al-Kafi, Man La Yah-

duruhu al-Faqih), exegetical, historical works, as well as contemporary research in the fields of Razavi studies and family. The content analysis method, relying on the inference of core themes and their organization into a coherent conceptual model, was employed. Furthermore, to ensure data validity, reliable Shi'a sources and cross-referencing narrations with the Holy Qur'an were utilized.

4. Findings

The research findings indicate that the pre-marriage process in the intellectual framework of Imam Reza (A.S.) is based on a comprehensive, multidimensional, and balanced framework that weaves together the three main pillars of "rationality," "ethics," and "spirituality." This process elevates from a hasty, purely emotional act to a "conscious, planned path." The most important identified components and stages are as follows:

1. Foundations and Necessity of Marriage: From the perspective of Imam Reza (A.S.), marriage is a divine solution for the proper and lawful fulfillment of sexual instinct, the existential completion of men and women, the consolidation of social bonds, and most importantly, the prevention of moral corruption (fahsha and munkar). Citing narrations, he introduces marriage as a remedy for preserving chastity and societal health.

2. Spouse Selection Criteria: Analysis of Razavi narrations shows that spouse selection criteria can be categorized into five key domains:

- Religious and Ethical: Decisive priority is given to "religiosity" and "good character." Practical faith and good manners are the primary criteria and take precedence over material criteria such as wealth and physical beauty.

- Psychological and Emotional: Qualities such as "kindness (wadud)," "bringing tranquility," and "cooperation" are emphasized.

- Social and Functional: "Fertility" and "assisting in life's affairs" are considered positive criteria.

- Economic: "Contentment" and avoiding exaggerating poverty as a barrier to marriage are notable points in these teachings.

- Familial and Lineage: Attention to a person's "family and sound upbringing" and avoiding marriage with those raised in an unhealthy environment ("khidra' al-diman" - plants growing on dunghills).

3. Counseling and Rational Deliberation: Imam Reza (A.S.) emphasized the principle of "al-tadbir qabl al-'amal" (deliberation before action) and considered consultation (mushawarah) an essential pillar of decision-making. He specifically forbade

consulting with “cowardly,” “miserly,” and “greedy” individuals and, in contrast, recommended consulting with “courageous,” “generous,” and “content” people. This indirectly strengthens the necessity of referring to expert and well-wishing counselors in marriage matters.

4. Spiritual Recourse and Seeking Goodness (Spiritual Dimension): Alongside emphasizing rationality, Imam Reza (A.S.) insisted on the necessity of “istikharah” (seeking divine guidance), “prayer,” and “supplication” on the verge of marriage. A supplication transmitted from him for seeking the best spouse demonstrates the deep integration of spirituality with practical rationality. This approach frees the individual from sole reliance on personal capacities and places the selection process within the circle of trust in God and divine guidance.

5. Determining the Dowry (Mahr) with an Approach of Moderation and Justice: From the viewpoint of Imam Reza (A.S.), the dowry is a legitimate financial right of the woman. However, its determination should be based on “moderation” and “mahr al-sunnah” (approximately five hundred dirhams). He forbids setting heavy dowries that could hinder marriage or cause future disputes. He also emphasizes the legitimacy of the dowry being paid to the woman herself and the invalidity of any additional condition for payment to third parties (such as the bride’s father). The possibility of deferred payment with the wife’s consent is another important point in this regard.

5. Conclusion

This research shows that Razavi teachings depict the pre-marriage process as an “intelligent educational-decision-making system” in which the elements of intellect, emotion, ethics, and faith are placed in dynamic interaction with each other. The model extracted from these teachings, on one hand, prevents haste and superficiality by emphasizing deliberation, consultation, and deep understanding, and on the other hand, liberates this process from the confines of mere material calculations by centering on intrinsic criteria such as religion and character, and through trust in God.

This framework can not only serve as a practical guide for young people and families in spouse selection but also has the potential to become a basis for cultural policymaking, designing pre-marriage educational programs, and providing counseling services based on Islamic-Iranian culture.

Suggestions

1. Evaluating the Model's Efficacy with Mixed Methods: Conducting quantitative-qualitative field research to assess the effectiveness and acceptance of the Razavi model among young people and counselors.
2. Interdisciplinary Comparative Studies: Comparing the Razavi model with psychological and sociological theories of marriage to enrich indigenous and interdisciplinary literature.
3. Designing and Testing Educational Packages: Designing pre-marriage educational courses based on this model and examining their effectiveness through quasi-experimental studies.
4. Demographic Research: Investigating the relationship between adherence to the model's components (such as ethical criteria and moderation in dowry) and family health indicators at the societal level.

These research directions can, while producing applicable knowledge, contribute to strengthening the family institution and reducing related social harms.

Keywords: Razavi Teachings, Pre-Marriage Process, Spouse Selection, Mate Selection Criteria, Spiritual Recourse and Istikharah, Dowry and Justice, Family in Islam, Conduct (Sirah) of Imam Reza (A.S.).

دانشگاه امام رضا
گروه تخصصی علوم قرآنی و حدیثی

امام رضا علیه السلام و علوم روز

شاپا چاپی
شاپا الکترونیکی

۲۹۸۱-۴۰۴
۲۹۸۱-۱۳۴۱
ijs.imamreza.ac.ir

تحلیلی بر فرایند پیش از ازدواج در آموزه‌های رضوی

سید محمدضیاء عرفانی[✉] | سید علی واعظ زاده[✉]

۱. دانشجوی دکتری رشته قرآن و علوم با گرایش قرآن و روانشناسی و پژوهشگر مدعو پژوهشگاه بین المللی امام رضا(ع)، جامعه المصطفی العالمیه(ص)، نمایندگی خراسان رضوی، ایران.(نویسنده مسئول) Email:syedziyaerfani@gmail.com
۲. استادیار مؤسسه دین پژوهی التوحید، پژوهشکده باقرالعلوم علیه السلام، مشهد، ایران.

چکیده

اطلاعات مقاله

پژوهش حاضر باهدف تحلیل فرایند پیش از ازدواج بر مبنای آموزه‌های امام علی بن موسی الرضا علیه السلام انجام شده است. هدف اصلی، استخراج و تبیین مؤلفه‌های بنیادین و مراحل اساسی این فرایند از دیدگاه آن حضرت می‌باشد که با اتخاذ رویکردی تفسیری-تحلیلی و با استناد به منابع دست اول حدیثی و تاریخی پیگیری شده است. در این پژوهش، مضامین محوری از قبیل مشاوره پیش از ازدواج، توسل و طلب خیر از خداوند متعال، معیارهای گزینش همسر، تعیین مهریه و همچنین توجه به ابعاد گوناگون معنوی، اخلاقی، عقلانی و اجتماعی مرتبط با ازدواج مورد بررسی و واکاوی قرار گرفته‌اند. یافته‌های حاصل از این تحقیق نشان می‌دهد که آموزه‌های رضوی، به طور ویژه بر عناصری همچون تدبیر و دوراندیشی، تعقل و خردورزی، مشورتی آگاهانه، شناختی عمیق و همه‌جانبه، و نیز اولویت دادن به صفات باطنی و درونی و هم‌کفوی در حیطه‌های ایمانی، اخلاقی و فرهنگی تأکید دارد. کارکرد این پژوهش، علاوه بر غنا و عمق بخشیدن به ادبیات مطالعات اسلامی در حوزه خانواده، می‌تواند به‌عنوان راهنمایی جامع و کاربردی برای جوانان، خانواده‌ها و همچنین مشاوران در جهت تسهیل و تحقق ازدواج‌هایی آگاهانه، عاقلانه و موفق عمل نماید. افزون بر این، پژوهش حاضر، چارچوبی نظام‌مند و ساختاریافته مبتنی بر فرایند پیش از ازدواج را در منظومه فکری و تعالیم رضوی ترسیم و ارائه می‌کند.

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ دریافت:
۱۴۰۴/۰۲/۰۳

تاریخ بازنگری:
۱۴۰۴/۰۴/۲۵

تاریخ پذیرش:
۱۴۰۴/۰۵/۲۲

تاریخ انتشار:
۱۴۰۴/۰۹/۰۸

کلیدواژه‌ها: آموزه‌های رضوی، دعا، انتخاب همسر، ازدواج، تعیین مهریه.

استناد: عرفانی، سید محمدضیاء و واعظ زاده، سید علی. (۱۴۰۴). تحلیلی بر فرایند پیش از ازدواج در آموزه‌های رضوی. امام رضا علیه السلام و علوم روز. ۳(۹). ۲۰۴-۱۷۴.

ناشر: دانشگاه بین المللی امام رضا علیه السلام

DOI: <https://doi.org/10.22034/ijs.2025.518860.1453>

۱. بیان مسئله

در عصر حاضر، مسئله انتخاب همسر و تشکیل خانواده به یکی از چالش‌های اصلی و عمده در جوامع مختلف تبدیل شده است (حسینی خانی نایینی، ۱۳۸۹، ص ۲۲). یافته‌های پژوهشی حاکی از آن است که جوانان به دلایل متعددی از ازدواج فاصله می‌گیرند و پدیده تأخیر در سن ازدواج، دیگر نه به‌عنوان یک مسئله فردی، بلکه به‌عنوان یک معضل اجتماعی برجسته شده است (محمدی سیف و عارف، ۱۳۹۴، ص ۷۵). این مسئله در قالب گروه‌های مختلفی از جوانان قابل مشاهده است: آنانی که به واسطه سنت‌های غلط اجتماعی ناگزیر به خانه‌نشینی می‌شوند، آنانی که تمایل به زندگی مجردی دارند، و نیز آنانی که تا سنین بالا در کنار والدین خود زندگی می‌کنند و برای شروع زندگی مستقل توقعات و انتظارات بالایی را در سر می‌پروراند (کنعانی و همکاران، ۱۳۹۵، ص ۱۰). در این میان، اندیشمندان علوم اجتماعی با بررسی اشکال گوناگون فرایند ازدواج و همسرگزینی در سطح جهان، به‌طور کلی دو شیوه عمده «همسرگزینی آزاد» و «همسرگزینی سنتی یا ترتیب داده شده» را مطرح کرده‌اند (رجب‌علی و همکاران، ۱۳۹۴، ص ۸۵).

در مقابل این چالش‌های اجتماعی، آموزه‌های منسوب به امام علی بن موسی الرضا علیه‌السلام، حاوی راهنمایی‌ها و رهنمودهای ارزشمندی در موضوعات مرتبط با ازدواج است که انتخاب همسر، ضرورت مشاوره پیش از ازدواج، ملاک‌های کفویت و همتایی، نقش محوری عقل و ایمان، و نیز آسیب‌شناسی روابط ناسالم پیش از ازدواج را در بر می‌گیرد. با این وجود، علی‌رغم غنای این آموزه‌ها، تاکنون پژوهش منسجم، جامع و تحلیلی‌ای که به‌طور خاص به استخراج و تبیین «فرایند پیش از ازدواج» از منظر سیره و سخنان امام رضا علیه‌السلام پرداخته باشد، انجام نشده است. این خلأ پژوهشی، مسئله اصلی تحقیق حاضر را شکل می‌دهد که به‌طور مشخص در پی پاسخ به این پرسش است: «فرایند پیش از ازدواج در آموزه‌های رضوی چگونه تبیین شده است؟»

براین اساس، پژوهش حاضر با اتخاذ روشی تحلیلی-توصیفی و با تکیه بر منابع اصیل رضوی، در پی آن است تا چارچوبی نظری و کاربردی از «فرایند پیش از ازدواج» را تبیین نماید. هدف از این کار، غنابخشی به ادبیات علمی این حوزه و ارائه نقشه‌راهی است که بتواند در حل بخشی از مسائل و معضلات فرهنگی-اجتماعی مرتبط با ازدواج در جامعه اسلامی-ایرانی نیز ایفای نقش کند.

۲. پیشینه پژوهش

موضوع ازدواج و عوامل مؤثر بر توفیق یا عدم توفیق آن، در سال‌های اخیر، مورد توجه پژوهشگران حوزه‌های علوم اجتماعی، روان‌شناسی و مطالعات دینی قرار گرفته است. این مسئله در تحقیقاتی همچون مطالعه «بازشناسی حقوق متقابل اعضای خانواده در سبک زندگی رضوی» اثر مروتی و دارابی (۱۳۹۳) انعکاس یافته است. همچنین، بخش عمده‌ای از پژوهش‌های انجام‌شده، بر بررسی معیارهای همسرگزینی، تأثیر مؤلفه‌هایی چون ایمان و اخلاق در ازدواج و نیز آموزش‌های پیش از آن متمرکز بوده‌اند. از جمله این آثار می‌توان به کتاب «ازدواج (روش تدریس آموزش‌های پیش از ازدواج)» تألیف بهزاد و همکاران (۱۳۸۴) و پژوهش حسین‌خانی (۱۳۸۹) با عنوان «معیارهای انتخاب همسر از دیدگاه اسلام و ساخت مقیاس آن» اشاره نمود. باین حال، بررسی ادبیات موجود نشان می‌دهد که تحلیل نظام‌مند و ساختاریافته از «فرایند پیش از ازدواج» با محوریت منابع رضوی، کمتر مورد توجه جدی واقع شده است. در ادامه، مروری اجمالی بر برخی از پژوهش‌های مرتبط در این حوزه ارائه می‌گردد.

کتاب «خانواده خوشبخت از دیدگاه امام رضا علیه‌السلام» اثر مجتبی اخوان ارمکی (۱۳۹۵) در قالب ده فصل به مباحث کلی مرتبط با خانواده می‌پردازد و برخی معیارهای انتخاب همسر را مورد توجه قرار داده است؛ باین وجود، فرایندها و مراحل پیش از ازدواج به صورت جامع و دقیق در آن تبیین نشده است «سبک زندگی رضوی» (۱۳۹۳)، که در واقع مجموعه‌ای از مقالات علمی-پژوهشی منتشرشده توسط دبیرخانه همایش ملی سبک زندگی است، حاوی مقالات ارزشمندی می‌باشد؛ با این حال، هیچ مقاله‌ای که به صورت مستقیم به موضوع ازدواج پرداخته باشد، در آن یافت نمی‌شود. کتاب «منزلت خانواده و سبک زندگی در فرهنگ رضوی» (۱۳۹۲)، شامل مقالات برگزیده دومین همایش علمی-پژوهشی در شهر زنجان است. این اثر، با وجود دارا بودن محتوای ارزشمند در حوزه سبک زندگی رضوی، فاقد هرگونه پرداختی به مسائل مرتبط با ازدواج و فرایند پیش از آن می‌باشد.

مقاله «بازشناسی حقوق متقابل اعضای خانواده در سبک زندگی رضوی» (۱۳۹۲)، همان‌طور که از عنوان آن برمی‌آید، به بررسی حقوق متقابل اعضای خانواده در چارچوب سبک زندگی رضوی اختصاص دارد. اگرچه این مقاله از ارزش علمی بالایی برخوردار است، اما به موضوع فرایند پیش از ازدواج پرداخته است. پایان‌نامه «شناسایی و تحلیل مؤلفه‌های سبک زندگی در روایات امام رضا علیه‌السلام» اثر فاطمه باغانی (۱۳۹۲)، از حیث جامعیت و دامنه پژوهشی قابل توجه است. مؤلف در این اثر کوشیده است تا با مراجعه مستقیم به کتاب مسند امام رضا علیه‌السلام، تمامی مؤلفه‌های مرتبط با سبک زندگی را استخراج و فهرست نماید. در این

تحقیق، روایات مرتبط با مباحث خانواده (ازدواج، تشکیل، تحکیم و آسیب‌شناسی) شناسایی شده‌اند؛ لیکن تحلیل و تبیین عمیق این روایات صورت نگرفته است. بررسی پژوهش‌های پیشین گویای این نکته است که اگرچه مطالعات متعددی درباره ازدواج و معیارهای همسرگزینی از منظر اسلامی انجام شده، اما اغلب این تحقیقات یا به منابع دینی عام پرداخته‌اند یا ابعاد روان‌شناختی و جامعه‌شناختی موضوع را مورد بررسی قرار داده‌اند. در این میان، تحلیل جامع، نظام‌مند و موضوع‌محور از «فرایند پیش از ازدواج» در آموزه‌های اختصاصی امام رضا علیه‌السلام، خلأی آشکار در ادبیات پژوهشی این حوزه محسوب می‌شود؛ بنابراین، پژوهش حاضر با تکیه بر منابع اصیل رضوی درصدد پر کردن این خلأ علمی برآمده و می‌تواند زمینه‌ساز طراحی الگویی بومی برای آموزش و مشاوره پیش از ازدواج در بافت جامعه اسلامی-ایرانی باشد.

۳. چارچوب نظری و روش پژوهش

آموزه‌های امام رضا علیه‌السلام در حوزه ازدواج، یک نظام فکری منسجم را شکل می‌دهد که بر سه پایه بنیادین استوار است: عقلانیت مبتنی بر تدبیر، اخلاق به مثابه محور انتخاب و توکل به عنوان پشتوانه معنوی. این سه رکن در تعاملی پویا، «فرایند پیش از ازدواج» را از یک عمل اتفاقی یا عاطفی، به یک «مسیر آگاهانه و هدفمند» تبدیل می‌کنند. در کانون این نظام، نگرش واقع‌بینانه و همه‌جانبه به انتخاب همسر قرار دارد. تأکید حضرت بر معیارهایی چون «دین‌داری و خوش‌خلقی» به جای ثروت و ظاهر و توجه هم‌زمان به جنبه‌های معنوی، اخلاقی، عقلانی و اجتماعی، نشان‌دهنده تلقی ایشان از ازدواج به مثابه «نهادی پیچیده» است که هدف آن تنها تشکیل خانواده نیست، و تربیت نسل صالح و ایجاد کانون مودت و رحمت نیز مورد تأکید می‌باشد.

از منظر روشی، امام رضا علیه‌السلام با تبیین اصل «التَّوْبَةُ قَبْلُ الْعَمَلِ» (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۴۵)، چارچوبی «عقلانی-مشورتی» ارائه می‌دهند که در آن، شناخت، تفکر و مشورت با افراد صاحب‌خرد و غیر ترسو، بخیل یا حریص، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است. این جریان عقلانی، با جریان «توکل‌آمیز و استخاره‌محور» که در دعای مأثور از ایشان برای طلب بهترین همسر تجلی یافته، درهم می‌آمیزد. این تلفیق، الگویی منحصر به فرد از «عقلانیت دینی» را به نمایش می‌گذارد که در آن، خردورزی زمینی، با اتکا و طلب هدایت از آسمان تکمیل و تعالی می‌یابد.

در سطح کاربردی، این چارچوب بر رعایت اعتدال و عدالت در تمام شئون، از جمله تعیین مهریه‌ای معقول و پرهیز از سنگین کردن آن، تأکید دارد. نتیجه نهایی این فرایند نظام‌مند،

دستیابی به تصمیمی است که هم از پشتیبانی خرد جمعی برخوردار است و هم با آرامش ناشی از توکل و طلب خیر همراه گشته است. این الگو نه تنها راهنمای عمل برای افراد که چارچوبی برای سیاست‌گذاری و آموزش در حوزه خانواده است.

۴. مفهوم‌شناسی

واژه‌شناسی و واکاوی معنایی مفاهیم کلیدی در هر پژوهش علمی، به درک دقیق‌تر موضوع و تدوین چارچوب مفهومی مناسب یاری می‌رساند. براین اساس، بررسی معنای لغوی و اصطلاحی واژگان محوری این تحقیق، گامی ضروری و بنیادین محسوب می‌گردد.

۱-۴. ازدواج

واژه «ازدواج» که مصدر باب افتعال از ریشه «زوج» است، در زبان عربی به معنای جفت شدن و قرین گشتن می‌باشد. از نظر لغوی، «زوج» در مقابل «فرد» قرار گرفته و به دو چیز همراه و قرین اطلاق می‌شود (ابن منظور، ۱۴۱۴، ج ۶، ص ۱۰۷). این همراهی می‌تواند بر اساس مشابهت، مانند دو چشم، یا بر اساس تضاد، مانند شب و روز، شکل گیرد (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ص ۳۸۵؛ مصطفوی، ۱۳۶۸، ج ۴، ص ۳۰۴). گاهی نیز واژه «زوج» برای اشاره به یک فرد، مشروط بر داشتن قرینه‌ای برای آن، به کار می‌رود (ابن منظور، ۱۴۱۴، ج ۶، ص ۱۰۷؛ جوهری، ۱۴۰۷، ج ۱، ص ۳۲۰). بر مبنای این مفهوم، به هر یک از زن و شوهر، «زوج» و به هر دو با هم، «زوجین» گفته می‌شود، چنان‌که قرآن کریم نیز این ترکیب را به کار برده است: «وَأَنَّهُ خَلَقَ الزَّوْجَيْنَ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى» (نجم/۵۳، ۴۵). هرچند استفاده از صورت مذکر «زوج» و مؤنث «زوجه» برای زن صحیح است، اما در قرآن کریم، برای خطاب به زنان، همواره از الفاظ «زوج» و «ازواج» استفاده شده است (بقره/۳۵، ۱۰۲، ۲۳۴ و ۲۴۰؛ احزاب/۲۸، ۵۰، ۵۹ و...). راغب اصفهانی با تحلیل آیات سوره ذاریات، این مفهوم قرینگی را به کل هستی تعمیم داده و معتقد است همه موجودات دارای زوج یا قرینه‌ای هستند (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ص ۳۸۵). اگرچه در منابع لغوی قدیم، کمتر به صورت مصدری «ازدواج» پرداخته شده (جوهری، ۱۴۰۷، ج ۱، ص ۳۲۰)، اما با استناد به معنای ریشه آن، می‌توان دریافت این واژه بر مفهوم پیوند، اتصال و یگانگی دو موجود دلالت دارد.

در کاربرد عرفی و شرعی، ازدواج به آن پیمان رسمی و مقدس گفته می‌شود که با انعقاد آن، رابطه‌ای زناشویی بین دو جنس مخالف برقرار شده و تعهدات و حقوق متقابل اخلاقی و قانونی خاصی برای طرفین ایجاد می‌گردد (مصطفوی، ۱۳۶۸، ج ۱، ص ۲۳۴). این پیمان، در چارچوب مقررات و سنت‌های هر دین و فرهنگی محقق می‌شود و شریعت اسلام نیز ضمن

داشتن اصول خاص خود، به وجود آداب و قوانین متنوع در میان اقوام مختلف برای انعقاد نکاح اعتراف دارد، چنان که قاعده فقهی «لِکُلِّ قَوْمٍ نِكَاحٌ» بر این امر دلالت می‌کند (طوسی، ۱۳۶۵، ج ۷، ص ۴۷۲). از این منظر، می‌توان گفت ازدواج یک نهاد اجتماعی-دینی جهان‌شمول است.

۲-۴. خانواده

خانواده به‌عنوان یک نهاد مقدس، در آموزه‌های ادیان مختلف جایگاهی ویژه دارد و در منظومه فکری اسلام نیز از اهمیت و ارزش والایی برخوردار است. باین حال، ارائه تعریفی واحد و جهان‌شمول از این نهاد اجتماعی، همواره مورد بحث صاحب‌نظران بوده است. جامعه‌شناسان و متخصصان این حوزه از منظرهای گوناگون به تعریف خانواده پرداخته‌اند که در ادامه به برخی از این دیدگاه‌ها اشاره می‌شود.

از نگاه برگس^۱ و لاک^۲، خانواده گروهی متشکل از افراد است که از طریق پیوند زناشویی، هم‌خونی یا پذیرش (فرزندخواندگی) با یکدیگر مرتبط بوده و در نقش‌های همسر، پدر، مادر، برادر و خواهر با یکدیگر تعامل متقابل دارند. این گروه، فرهنگ مشترکی را پدید آورده و در یک واحد زندگی مشخص سکونت می‌گزینند (ساروخانی، ۱۳۶۸، ص ۱۳۶؛ عرفانی، ۱۳۹۸، ص ۲۲). مک‌آیور^۳ نیز خانواده را گروهی دارای روابط جنسی پایدار و تعریف شده می‌داند که نتیجه آن تولیدمثل و تربیت فرزندان است. به طور مشابه، لویی^۴ خانواده را پیوندی مرتبط با نهاد ازدواج تعریف می‌کند؛ نهادی که شکل مورد پذیرش جامعه از روابط جنسی را رسمیت می‌بخشد (همان). برخی دیگر از پژوهشگران بر کارکردهای حیاتی خانواده تأکید کرده‌اند و آن را از نخستین و جهانی‌ترین نظام‌های نهادی می‌دانند که برآورنده نیازهای اساسی زیستی و عاطفی انسان و ضامن بقای جامعه است (عرفانی، ۱۳۹۸، ص ۲۳). در تعریفی با رویکردی تاریخی-ساختاری، خانواده پدیده‌ای تاریخی و واحد اجتماعی واجد ویژگی‌های یک گروه یا نهاد توصیف شده است که اعضای آن با اهداف و منافع مشترک، زیر یک سقف گرد هم می‌آیند (قائمی، ۱۳۹۳، ص ۱۹).

در جهان‌بینی اسلامی، خانواده با نگاهی جامع‌تر تعریف می‌شود. در این دیدگاه، خانواده گروهی متشکل از افراد است که از شخصیتی مدنی، حقوقی، اخلاقی و معنوی برخوردار بوده و بر اساس پیوند نکاح یعنی عقدی که ارتباط مشروع بین زن و مرد را پایدار می‌سازد

1. Burgess
2. Lock
3. Mack Ario
4. Lowie

شکل می‌گیرد (صافی، ۱۳۸۴، ص ۱۰). این نگاه، هم به بنیان حقوقی و هم به ابعاد اخلاقی و روحی تشکیل خانواده توجه دارد. با توجه به تعاریف متنوع ارائه شده از سوی متخصصان و نیز دیدگاه اسلامی، می‌توان ویژگی‌های مشترک و اساسی خانواده را در قالب مؤلفه‌های زیر جمع‌بندی نمود: خانواده یک نهاد، سازمان یا اجتماع انسانی محسوب می‌شود. این نهاد متشکل از افرادی با نقش‌های متفاوت است؛ اعضای آن متعهد به انجام وظایف مشترک و گوناگون هستند. افراد در این نهاد دارای حقوق متقابل نسبت به یکدیگر می‌باشند. بین آنان روابطی منظم، مشخص و غالباً صمیمی و همه‌جانبه برقرار است. در پی تحقق اهداف و منافع مشترک هستند و نهایتاً، تماس مستمر و تعامل رو در رویی میان اعضای آن جریان دارد. این مؤلفه‌ها، تصویری کلی از ساختار و کارکردهای بنیادین این نهاد اجتماعی - دینی ارائه می‌دهند.

۵. ضرورت و اهمیت ازدواج و تشکیل خانواده از دیدگاه امام رضا علیه السلام

با مراجعه به بیانات امام علی بن موسی الرضا علیه‌السلام، ضرورت و اهمیت بنیادین امر ازدواج و تشکیل کانون خانواده به وضوح قابل دریافت است. در این بخش، دو محور کلیدی از منظر آن حضرت به طور خلاصه مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۱-۵. تأمین و ارضاء صحیح غریزه جنسی

انسان موجودی است متأثر از مجموعه‌ای از نیازها و غرایز که عدم ارضای صحیح یا نقص در پاسخگویی به آنها، تعادل و سلامت شخصیت وی را با مخاطره مواجه می‌سازد. از جمله نیرومندترین این غرایز، غریزه جنسی است که در پرتو ازدواج و تشکیل خانواده، در مسیر طبیعی، سالم و مورد پذیرش شرع قرار گرفته و زن و مرد را از افتادن در ورطه انحراف و گناه مصون می‌دارد. شایان ذکر است که بخش قابل توجهی از آسیب‌ها و مشکلات افراد، ریشه در عدم کنترل و ارضای ناسالم این نیاز فطری دارد. امام علی بن موسی الرضا علیه‌السلام با اشاره به سخن خداوند متعال که توسط جبرئیل به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله ابلاغ شده، بر این حقیقت تأکید می‌فرماید: «نَزَلَ جِبْرَائِيلُ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ فَقَالَ: يَا مُحَمَّدُ، إِنَّ رَبَّكَ يُقَرِّتُكَ السَّلَامَ، وَيَقُولُ: إِنَّ الْأَبْكَارَ مِنَ النِّسَاءِ بِمَنْزِلَةِ الثَّمَرِ عَلَى الشَّجَرِ، فَإِذَا أَيْنَعَ الثَّمَرُ فَلَا دَوَاءَ لَهُ إِلَّا اجْتِنَاؤُهُ وَإِلَّا أَفْسَدَتْهُ الشَّمْسُ، وَغَيْرَتَهُ الرِّيحُ، وَإِنَّ الْأَبْكَارَ إِذَا أَدْرَكْنَ مَا تُدْرِكُ النِّسَاءُ فَلَا دَوَاءَ لِهِنَّ إِلَّا الْبُعُولُ، وَإِلَّا لَمَ يُؤْمِنَنَّ عَلَيْهِنَّ الْفِتْنَةُ، فَصَعِدَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ الْمُنْبَرَ فَجَمَعَ النَّاسَ ثُمَّ أَعْلَمَهُمْ مَا أَمَرَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ بِهِ؛ جَبْرَائِيلُ بِرِيسَالِهِ خَدَا صَلَاةَ

الله علیه و آله فرود آمد و گفت: ای محمد! پروردگارت تو را سلام می‌رساند و می‌فرماید: دوشیزگان از زنان، همانند میوه بر درخت هستند. هنگامی که میوه برسد، درمانی برای آن جز چیدن نیست و گرنه آفتاب و باد آن را فاسد می‌کنند. و دوشیزگان نیز زمانی که به بلوغ و شرایط زنانه برسند، درمانی برای آنان جز شوهر دادن نیست، و گرنه از گمراهی و فساد در امان نخواهند بود. پس رسول خدا صلی الله علیه و آله بر منبر رفت و مردم را جمع کرد و فرمان خداوند عزوجل را به آگاهی آنان رساند» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۲۲، ص ۲۲۲).

از این رهنمود امام رضا علیه‌السلام به روشنی استنباط می‌شود که زن و مرد مکمل یکدیگر بوده و این رابطه تکمیلی، اساس تشکیل خانواده را شکل می‌دهد. این مفهوم در آیات متعدد قرآن کریم نیز مورد تأکید قرار گرفته است (بقره/۱۸۷، روم/۲۱، اعراف/۷). از سویی روایات فراوانی از معصومین علیهم‌السلام، بر همین اصل دلالت دارند (حر عاملی، ۱۴۰۳، ج ۱۴، ص ۵؛ متقی هندی، ۱۴۲۴، ج ۱۶، ص ۲۷۱). در نقطه مقابل، عدم تشکیل خانواده و دوری از ازدواج، می‌تواند پیامدها و آسیب‌های جبران‌ناپذیری را به دنبال داشته باشد که سرانجام آن، گمراهی، تباهی و فساد خواهد بود؛ بنابراین، می‌توان نتیجه گرفت که ازدواج و تشکیل خانواده، مطمئن‌ترین و بهترین راه برای هدایت و ارضای صحیح غریزه جنسی است که علاوه بر تأمین آرامش روانی، برکات و آثار مثبت فراوان دیگری را نیز در زندگی فردی و اجتماعی به همراه می‌آورد.

۲-۵. جلوگیری از فحشاء و منکر

در عصر حاضر، شاهد بروز رفتارهای نابهنجاری در سطح جامعه هستیم که در فرهنگ اسلامی، گناه و معصیت به شمار می‌آیند. همین رفتارهای نابهنجار، آسیب‌ها و مشکلات فراوانی را برای خانواده و جامعه پدید آورده و متأسفانه دامنه این نابهنجاری‌ها در حال گسترش است. در ادبیات اسلامی، از این گونه رفتارها با عنوان «فحشا و منکر» یاد شده است (عرفانی، ۱۴۰۱، ص ۴۱). خداوند متعال در قرآن کریم می‌فرماید: «وَلَا تَقْرُبُوا الزَّانِيَ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا؛ و هرگز به عمل زنا نزدیک نشوید که کاری بسیار زشت و راهی ناپسند است» (نساء/۳۲). همچنین در سوره اعراف آمده است: «وَلَوْطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ مَا سَبَقَكُمْ بِهَا مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْعَالَمِينَ، إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً مِنْ دُونِ النِّسَاءِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُّسْرِفُونَ؛ (به خاطر آورید) لوط را، هنگامی که به قوم خود گفت: آیا عمل بسیار زشتی را انجام می‌دهید که هیچ یک از جهانیان، پیش از شما انجام نداده است؟! آیا شما از روی شهوت به سراغ مردان می‌روید، نه زنان؟! شما گروه اسراف‌کار (و منحرفی) هستید!» (اعراف/ ۸۱-۸۰).

امام علی بن موسی الرضا علیه السلام نیز به طور جدی درباره این نابهنجاری‌ها هشدار داده و می‌فرماید: «وَاتَّقِ الزَّانَا وَاللَّوَاطِ وَهُوَ أَشَدُّ مِنَ الزَّانِي وَالزَّانِي أَشَدُّ مِنَ اللَّوَاطِ وَهُمَا يُورِثَانِ صَاحِبَهُمَا اثْنَيْنِ وَسَبْعِينَ دَاءً فِي الدُّنْيَا وَفِي الآخِرَةِ؛ بترس و ترک کن زنا و لواط را و لواط بدتر از زنا است و این دو گناه موجب هفتاد و دو گونه درد در دنیا و آخرت برای صاحبش می‌شود» (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۵، ص ۵۴۴). همچنین آن حضرت، علل تحریم هر یک از این نابهنجاری‌ها را به روشنی بیان می‌کنند. ایشان درباره علت تحریم زنا می‌فرمایند: «حُرِّمَ الزَّانَا لِمَا فِيهِ مِنَ الْفُسَادِ مِنْ قَتْلِ الْإِنْفُسِ، وَذَهَابِ الْإِنْسَابِ، وَتَرْكِ التَّرْبِيَةِ لِلْأَطْفَالِ، وَفُسَادِ الْمَوَارِيثِ، وَمَا أَشْبَهَ ذَلِكَ مِنْ وَجْهِ الْفُسَادِ؛ زنا به علت مفاسدی که در بردارد، مانند قتل نفس، از بین رفتن و مخدوش شدن اصل و نسب، ترک تربیت کودکان، تباه شدن موضوع ارث و میراث و امثال این مفاسد، حرام شده است» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۲۴، ص ۷۹).

از سویی، درباره علت تحریم لواط می‌فرمایند: «عِلَّةُ تَحْرِيمِ الذُّكْرَانِ لِلذُّكْرَانِ وَالْإِنَاثِ لِلْإِنَاثِ؛ لِمَا رُكِبَ فِي الْإِنَاثِ وَمَا طَبِعَ عَلَيْهِ الذُّكْرَانُ، وَلِمَا فِي إِيْتَانِ الذُّكْرَانِ الذُّكْرَانَ وَالْإِنَاثِ الْإِنَاثَ مِنْ انْقِطَاعِ النَّسْلِ، وَفُسَادِ التَّدْبِيرِ، وَخَرَابِ الدُّنْيَا؛ علت تحریم روی آوردن مردان به مردان و زنان به زنان، یکی ساختار وجودی زنان و سرشت وجودی مردان است [که هر یک برای جنس مخالف آفریده شده است] و دیگر این که روی آوردن مردان به مردان و زنان به زنان سبب از بین رفتن نسل [بشر] و برهم خوردن نظم و تدبیر [جامعه] و نابودی دنیا می‌شود» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۶، ص ۶۴).

از مجموعه بیانات امام علی بن موسی الرضا علیه السلام که درباره علل و حکمت تحریم این نابهنجاری‌ها بیان شد، می‌توان به این نتیجه‌گیری مهم دست یافت که ازدواج و تشکیل خانواده، دارای قدرت بازدارندگی و توان پیشگیری از این گونه رفتارهای ناسالم (فحشا و منکر) است. براین اساس، اگر زمینه‌های فرهنگی و اجتماعی برای تسهیل ازدواج آسان و به هنگام فراهم گردد، بدون تردید بسیاری از این نابهنجاری‌ها در جامعه اسلامی کاهش یافته و از میان خواهد رفت.

۶. تحلیل آموزه‌های رضوی در فرایند پیش از ازدواج

در منظومه آموزه‌های منسوب به امام علی بن موسی الرضا علیه السلام رهنمودهایی در ارتباط با فرایند پیش از ازدواج وجود دارد که تبیین و تحلیل دقیق آن‌ها می‌تواند رهنمودهایی ارزشمند برای جوانان، خانواده‌ها، مشاوران ازدواج و همچنین سیاست‌گذاران فرهنگی، در جهت تسهیل ازدواجی آگاهانه، پایدار و مبتنی بر ارزش‌های اصیل دینی فراهم آورد. در ادامه، این آموزه‌ها در حد بضاعت پژوهشی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۱-۶. مشاوره قبل از ازدواج

اگرچه در منابع روایی مستقیم منقول از امام علی بن موسی الرضا علیه السلام، نص صریحی با عنوان «مشاوره قبل از ازدواج» به مفهوم تخصصی و مدرن آن یافت نمی‌شود، اما با تحلیل جامع دیدگاه‌های کلی آن حضرت، می‌توان استنباط نمود که مشاوره پیش از ازدواج به‌عنوان یک ابزار علمی و تخصصی، می‌تواند نقش بسیار مهمی در تحقق موفقیت آمیز فرایند پیش از ازدواج ایفا کند. به‌عنوان نمونه، امام علی بن موسی الرضا علیه السلام به نقل از پدران و اجداد طاهرین خود، انسان را از مشورت کردن با افراد ترسو، بخیل و حریص نهی می‌کنند (جودی نعمتی، ۱۳۹۲، ص ۱۷۲؛ قمی، ۱۳۶۳، ج ۱، ص ۵۵۹).

این کلام امام علی بن موسی الرضا علیه السلام، به شکلی غیرمستقیم بر اهمیت مشورت صحیح و ضرورت انتخاب مشاوره شایسته در امر خطیر ازدواج تأکید می‌ورزد و آموزنده این نکته است که در اتخاذ تصمیمات مهم زندگی، به چه افرادی نباید مراجعه نمود. به‌ویژه در مسئله ازدواج که اساسی‌ترین، مهم‌ترین و سرنوشت‌سازترین انتخاب زندگی هر فرد به شمار می‌رود و موفقیت یا شکست در آن برای هر یک از زوجین آینده‌ساز خواهد بود، لازم است تنها با افرادی مشورت شود که واجد صفات ترسو، بخیل و حریص نباشند. چرا که مشاوره با فرد ترسو می‌تواند منجر به توصیه‌های مبتنی بر احتیاطی افراطی، بزرگ‌نمایی مخاطرات و در نهایت، ازدست‌رفتن فرصت‌های مناسب گردد. چنین مشاوره‌ای به‌جای ارائه راهنمایی‌های سازنده، ممکن است فرد را در دام تردید و دودلی انداخته و او را از اقدام به‌موقع بازدارد.

مشاوره با فرد بخیل، به دلیل داشتن نگرشی تنگ‌نظر و عدم در نظرگیری همه ابعاد و جوانب مسئله، می‌تواند به ارائه راهکارهایی نادرست و ناصواب منتهی گردد. به همین ترتیب، مشاوره با شخص حریص نیز، به علت تمایل شدید او به منافع شخصی و دیدگاهی محدود نسبت به دستاوردها، ممکن است منجر به ارائه پیشنهادهایی شود که صرفاً بر پایه انگیزه‌های مادی و غیرارزشی استوار بوده و فرد را به سمت گزینه‌هایی سوق دهد که معیار انتخاب در آنها، ظواهر مادی یا موقعیت‌های زودگذر باشد و در نتیجه، از توجه به ارزش‌های اصیل و پایدار زندگی بازماند.

با استناد به نهی صریح امام علی بن موسی الرضا علیه السلام از مشورت با افراد ترسو، بخیل و حریص، می‌توان به‌گونه‌ای غیرمستقیم این نتیجه را اخذ کرد که در امر مهم ازدواج، باید به سراغ مشاورانی رفت که واجد صفات متضاد با این ویژگی‌ها باشند؛ یعنی افرادی که شجاع، سخاوتمند و قانع هستند.

نمونه دیگری از کلام معصومین علیهم السلام که حاکی از دلالتی غیرمستقیم بر لزوم مشاوره

پیش از ازدواج است و توسط امام علی بن موسی الرضا علیه‌السلام بیان شده، این روایت است: «التَّوْبَةُ قَبْلَ الْعَمَلِ يُؤْمِنُكَ مِنَ النَّدَمِ» (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۴۵). در حقیقت این بیان، نمایانگر اصلی کلی، بنیادین و دربردارنده حکمتی ژرف درباره ضرورت اتخاذ تصمیم‌های آگاهانه و پرهیز از اقدامات شتاب‌زده و نسنجیده است. با تأمل در کلام رضوی، می‌توان به ضرورت و اهمیتی مضاعف برای رعایت این اصل در امر خطیر و سرنوشت‌ساز ازدواج پی برد.

ازدواج فقط یک پیوند عاطفی و احساسی محض نیست، بلکه بنانهادن یک زندگی مشترک، تشکیل نهاد خانواده و ایجاد بستری برای رشد و تعالی فردی و اجتماعی است. بر همین اساس، این اقدام مهم، نیازمند بررسی و واکاوی دقیق همه جوانب و ابعاد آن پیش از هرگونه اقدامی می‌باشد. در این مسیر، مشاوره قبل از ازدواج به‌عنوان ابزاری کارآمد، تخصصی و ضروری، تجلی عینی و عملی مفهوم «التدبیر» در آموزه‌های رضوی به شمار می‌رود. مراجعه به مشاوران آگاه، متخصص و باتجربه در حوزه خانواده و ازدواج، این امکان را برای فرد فراهم می‌سازد تا ابعاد گوناگون ازدواج را به شکلی جامع و همه‌جانبه مورد بررسی قرار دهد، شناخت عمیق‌تری هم از خود و هم از طرف مقابل کسب نماید، مهارت‌های لازم و کاربردی برای زندگی مشترک را فراگیرد (اختیاری امیری، ۱۳۹۷)، احتمال وقوع مشکلات و چالش‌های آتی را پیش‌بینی کرده و برای مواجهه سازنده با آنها آماده شود، و در نهایت، میزان تناسب و هم‌کفوی را به‌درستی ارزیابی کند.

براین اساس، می‌توان استدلال نمود که فرمایش امام علی بن موسی الرضا علیه‌السلام در باب ضرورت رعایت «التدبیر» قبل از شروع هر کاری (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۴۵)، به طور ضمنی و تلویحی بر اهمیت و لزوم مراجعه به مشاوره قبل از ازدواج نیز تأکید می‌ورزد. این اقدام پیشگیرانه و عقلانی که باهدف جلوگیری از «پشیمانی» در آینده و بنیان‌گذاری یک زندگی مشترک مستحکم، باثبات و سعادت‌مندانه صورت می‌پذیرد، کاملاً با این رهنمود حکیمانه همسو و منطبق است. در نقطه مقابل، بی‌توجهی به این کلام ارزشمند امام رضا علیه‌السلام و اقدام به ازدواج بدون تفکر کافی، تأمل و بررسی لازم، می‌تواند زمینه‌ساز پشیمانی‌ها و تأسف‌های جبران‌ناپذیری شود که آموزه‌های رضوی همواره افراد را از آن برحذر داشته‌اند. مشاوره پیش از ازدواج، آموزه‌ای حکیمانه است که ریشه در تدبیر معصومان علیهم‌السلام دارد.

۲-۶. توسل و طلب خیر نمودن در امر ازدواج

در کنار تأکید بر تدبیر و مشورت عقلانی، آموزه‌های رضوی بر بعد معنوی و ارتباط با خداوند در فرایند سرنوشت‌ساز ازدواج نیز نور می‌افکنند. این نگاه، انتخاب همسر را از

حیطه محاسبات زمینی فراتر برده و آن را به منبع لایزال هدایت و برکت پیوند می‌زند. امام علی بن موسی الرضا علیه‌السلام در این رابطه می‌فرماید: «إِذَا أَرَدْتَ التَّزْوِيجَ فَاسْتَخِرْ وَ اَمْضُ ثُمَّ صَلِّ رَكَعَتَيْنِ وَارْفَعْ يَدَيْكَ وَقُلِ اللَّهُمَّ إِنِّي أُرِيدُ التَّزْوِيجَ فَسَهِّلْ لِي مِنَ النِّسَاءِ أَحْسَنَهُنَّ خُلُقًا وَ خَلْقًا وَ أَعْفَهُنَّ فَرْجًا وَ أَحْفَظَهُنَّ نَفْسًا فِيَّ وَ فِي مَالِي وَ أَكْمَلَهُنَّ جَمَالًا وَ أَكْثَرَهُنَّ أَوْلَادًا؛ هر گاه خواستی ازدواج کنی، از خدا طلب خیر کن و [پس از آن] اقدام نما. سپس دو رکعت نماز بخوان و دست‌هایت را [به دعا] بلند کن و بگو: خدایا! من قصد ازدواج دارم، پس از میان زنان، بهترینشان را از نظر اخلاق و زیبایی، و پاک‌دامن‌ترینشان را در [حفظ] حریم خویش، و کسی که خود و مال مرا بیشتر حفظ کند، و نیکوچهره‌ترین و فرزندآوردترینشان را برابم آسان کن» (موحد ابطحی، ۱۳۹۱، ص ۱۵۵؛ مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۹۱، ص ۳۸۷).

این سخن نافذ و ارزشمند امام، به روشنی بر بعد معنوی و توحیدی فرایند پیش از ازدواج تأکید دارد و نشان می‌دهد که مسئله ازدواج، تنها یک تصمیم عقلانی محض یا کنشی اجتماعی صرف نیست؛ همان‌گونه که در آیات قرآن کریم نیز به‌عنوان نشانه‌ای از قدرت و حکمت الهی از آن یاد شده است (روم/۲۰)، بلکه امری است که نیازمند استعانت و یاری‌جستن از خداوند متعال و طلب خیر و برکت از ذات اقدس او می‌باشد. این رویکرد، فرایند‌گرینش همسر را در منظومه‌ای از ایمان و توکل قرار می‌دهد. از این کلام حکیمانه، نکات و پیام‌های مهمی برای فرایند پیش از ازدواج قابل دریافت است که عبارت‌اند از:

الف. تقدم توکل و استعانت از خداوند

دستور صریح امام علیه‌السلام به طلب خیر (استخاره) از خداوند پیش از اقدام عملی به ازدواج، حاکی از آن است که مؤمن در همه شئون زندگی، به‌ویژه در تصمیمات سرنوشت‌ساز و حیاتی مانند ازدواج، می‌بایست بر خداوند متعال توکل نموده و از او یاری و هدایت طلب کند. این رویکرد، فرد را از اتکای مطلق و انحصاری به توانمندی‌های شخصی و محاسبات صرفاً عقلی خویش بازداشته و او را به سوی قدرت بی‌پایان و حکمت نامتناهی الهی سوق می‌دهد. در فرایند پیش از ازدواج، این طلب خیر و استعانت، به معنای سپردن زمام کار به خداوند و درخواست بهترین تقدیر و فرجام ممکن در این مسیر خطیر است. این اصل توکل محور، در آیات قرآن کریم نیز مورد تأکید قرار گرفته است، آنجا که خداوند متعال می‌فرماید: «فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ؛ پس هنگامی که تصمیم گرفتی، بر خدا توکل کن، زیرا خداوند توکل‌کنندگان را دوست می‌دارد» (آل عمران/۱۵۹). بنابراین، توکل پیش از اقدام، به‌عنوان سنگ بنای تصمیم‌گیری‌های مهم در سبک زندگی رضوی تثبیت می‌گردد.

ب. نقش دعا و نیایش در تسهیل امور

خواندن دو رکعت نماز و سپس دعا با دستانی برافراشته به سوی آسمان، عملی عبادی و روح‌بخش است که قلب و جان انسان را به سرچشمه بی‌پایان فیض و رحمت الهی پیوند می‌زند. این عمل معنوی، ضمن ایجاد آرامش درونی، تمرکز ذهنی و آمادگی روحی، می‌تواند در تسهیل و هموارسازی امور مرتبط با ازدواج، گشودن گره‌های احتمالی و هدایت فرد به سوی گزینشی درست و مصون از خطا نقش آفرینی مؤثری داشته باشد. در فرایند پیش از ازدواج، محتوای این دعا می‌تواند در بردارنده درخواست همسری شایسته، زندگی‌ای پربرکت و سرشار از خیر و سعادت در پرتو این پیمان مقدس باشد. تأثیر این نیایش و ارتباط معنوی در جلب توفیقات الهی، در دیگر احادیث نیز مورد اشاره قرار گرفته است (کاشانی، ۱۴۱۵، ج ۱، ص ۲۳۷)؛ بنابراین، دعا یک پناهگاه روحی و ابزاری فعال در جهت‌دهی مثبت به فرایند انتخاب و جلب عنایات الهی برای تحقق ازدواجی موفق محسوب می‌شود.

ج. دلالت بر اهمیت حسن نیت و اخلاص

خواستن خیر و استخاره از خداوند، نشان‌دهنده خلوص نیت و قصد فرد برای تشکیل خانواده‌ای است که رضایت الهی، سلامت و نقش سازنده در جامعه را هدف می‌گیرد. این نیت پاک، زمینه برکت و استحکام زندگی مشترک آینده می‌شود؛ بنابراین در آستانه ازدواج، تأمل در انگیزه‌های خود و طرف مقابل اهمیتی تعیین‌کننده دارد. عمل به این رهنمود امام رضا علیه‌السلام، فرد را در اتخاذ تصمیمی آگاهانه و همراه بابرکت یاری کرده و از پشیمانی آینده مصون می‌دارد. این آموزه تأکید می‌کند که در انتخاب‌های سرنوشت‌ساز، باید بهترین‌ها را تنها از خداوند طلب کرد.

در آموزه‌های منسوب به امام رضا علیه‌السلام، معیارها و ملاک‌های متعددی برای گزینش همسر بیان شده است. در این بخش، به اختصار دو حدیث ارزشمند از ایشان مورد بررسی قرار گرفته و ملاک‌های استخراج‌شده از آنها تحلیل می‌گردد.

حدیث اول: امام علی بن موسی‌الرضا علیه‌السلام می‌فرماید: «إِنَّ خَطْبَ إِلَيْكَ رَجُلٌ رَضِيَتْ دِينَهُ وَخَلَقَهُ فَرَوْجُهُ، وَلَا يَمْنَعُكَ فَقْرُهُ وَفَاقَتُهُ، قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: وَإِنْ يَتَفَرَّقَا يُعْنِ اللَّهُ كِلَا مِنْ سَعْتِهِ وَقَالَ: إِنْ يَكُونُوا فَقْرَاءً يُعْنِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ...؛ اگر مردی نزد تو به خواستگاری آمد و دین و اخلاق او را پسندیدی، به وی زن بده و فقر و ناداری اش مانع تو از این کار نشود. خداوند متعال فرموده است: و اگر جدا شوند، خدا هر یک را از گشایش خود بی‌نیاز کند و فرموده است: اگر تهیدست باشند خداوند از فضل و کرم خود آنان را توانگر کند» (کلینی، ۱۳۸۸، ج ۶، ص ۴۷؛ مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۰۳، ص ۳۷۳؛ ری شهری، ۱۳۹۰، ج ۴، ص ۲۸۰).

از این رهنمود نورانی، دو معیار اساسی برای انتخاب همسر به دست می‌آید:

۱. رضایت از دینداری و پایبندی فرد به اصول و ارزش‌های دینی ۲. رضایت از اخلاق و منش نیکوی فرد. دین‌داری به عنوان معیار انتخاب، به معنای برخورداری از باورهای صحیح اعتقادی، التزام عملی به واجبات دینی، پرهیز از محرّمات و پایبندی به ارزش‌های اخلاقی و معنوی اسلام است. این معیار، نقشی بنیادین در استحکام پایه‌های خانواده و نیز در تربیت نسلی صالح و معتقد ایفا می‌کند. فرد متدین، به دلیل باور عمیق به مبانی الهی و نیز اهتمام به پاداش و کیفر اخروی، احتمال بیشتری دارد که حقوق همسر و اعضای خانواده را رعایت نماید، در مواجهه با دشواری‌های زندگی صبور و استوار باشد و در مسیر زندگی مشترک، اصول اخلاقی را همواره مدنظر قرار دهد (حسین‌خانی، ۱۳۸۹، ص ۲۶-۲۵). این نگرش، انتخاب را از سطح معیارهای مادی و ظاهری فراتر برده و بر معیارهای باطنی و پایدار تأکید می‌ورزد. این نگرش تأکید بر ایمان و اخلاق به عنوان معیارهای اصلی، در منابع دینی دیگر نیز به کرات مورد تأکید قرار گرفته است. آیات متعددی از قرآن کریم (انبیاء/۹۰، نساء/۳۴، نور/۳۲) بر اهمیت معیارهایی مانند ایمان و تقوا در انتخاب همسر صحه می‌گذارند. همچنین، در روایات فراوانی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و ائمه اطهار علیهم السلام بر اولویت دهی به دین‌داری و خوش اخلاقی در گزینش همسر سفارش شده است. به عنوان نمونه، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرموده‌اند: «إِذَا جَاءَكُمْ مَنْ تَرْضَوْنَ دِينَهُ وَخُلُقَهُ فَرُؤُجُوهُ إِلَّا تَفْعَلُوا تَكُنْ فِتْنَةً فِي الْأَرْضِ وَفَسَادٌ كَبِيرٌ؛ هرگاه کسی به خواستگاری شما آمد که دین و اخلاق او را می‌پسندید، با او ازدواج کنید؛ اگر چنین نکنید، فتنه و فساد بزرگی در زمین پدید خواهد آمد» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۵، ص ۳۴۷).

«حسن خلق» در این منظومه فکری، به معنای برخورداری از صفات نیکویی همچون مهربانی، صبر، گذشت، صداقت، امانت‌داری، خوش‌رویی و احترام به دیگران است. اخلاق نیکو، اساسی‌ترین عامل در ایجاد رابطه‌ای سالم، پایدار و سرشار از تفاهم به شمار می‌رود. فرد خوش اخلاق توانایی برقراری ارتباطی مؤثر با همسر خود را دارد، در زمان بروز اختلافات، رفتاری منطقی و منصفانه از خود نشان می‌دهد و در نهایت، فضایی آکنده از آرامش و محبت را در کانون خانواده ایجاد می‌کند. بر همین اساس، روایات بسیاری از ائمه اطهار علیهم السلام، حسن خلق را به عنوان معیاری کلیدی در انتخاب همسر بر شمرده‌اند. امام علی بن موسی الرضا علیه السلام در پاسخ به استعلامی در خصوص ازدواج یکی از بستگان، با صراحت می‌فرمایند: «لَا تُزَوِّجُهُ إِنْ كَانَ سَيِّئَ الْخُلُقِ؛ اگر بداخلاق است، به ازدواج [دختر] در نیاورید» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۶۸، ص ۲۳۰).

نکته قابل تأمل در کلام امام رضا علیه السلام، علاوه بر تأکید بر این دو معیار مثبت، نفی یک مانع رایج است. ایشان صراحتاً بیان می‌فرمایند که فقر و تنگدستی فرد، در صورت دارا بودن دو ویژگی دین و خلق، نباید مانعی برای ازدواج با او محسوب شود. حضرت برای تقویت این نکته، به آیات ۱۳۰ سوره نساء و ۳۲ سوره نور استناد می‌کنند که در آنها به وعده الهی درباره بی‌نیاز ساختن زوجین در صورت جدایی و نیز غنی ساختن فقرا از فضل خویش اشاره شده است. این استناد، به طور ضمنی بر اصل توکل بر خداوند و پرهیز از نگرانی افراطی نسبت به مسائل مادی در امر ازدواج تأکید دارد.

حدیث دوم: امام علی بن موسی الرضا علیه السلام در تقسیم‌بندی دیگری فرموده‌اند: «هُنَّ ثَلَاثٌ: فَاِمْرَاَةٌ وَلَوْ دُوْدٌ تُعِيْنُ زَوْجَهَا عَلٰی دَهْرِهِ لَدُنْيَاً وَآخِرَتِهِ وَلَا تُعِيْنُ الدَّهْرَ عَلَيْهِ، وَامْرَاَةٌ عَقِيْمٌ لَا ذَاتَ جَمَالٍ وَلَا تُعِيْنُ زَوْجَهَا (علی خیر)، وَامْرَاَةٌ صَخَابَةٌ وَلَا حِجَّةَ هَمَّازَةً تَسْتَقِلُّ الْكَثِيْرَ وَلَا تُقْبَلُ الْكَثِيْرَ، وَإِيَّاكَ أَنْ تُعْتَرَّ بِمَنْ هَذِهِ صَفَتُهُ فَإِنَّهُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ: إِيَّاكُمْ وَخَضْرَاءَ الدَّمَنِ، قِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَنْ خَضْرَاءُ الدَّمَنِ؟ قَالَ: الْمَرْأَةُ الْحَسَنَاءُ فِي مَنِيَّتِ السُّوءِ؛ زَنَانٌ سَهٌ دَسْتَةٌ: زَنَ فَرَزْنَدَآوَرٍ وَ مَهْرَبَانِيَّ كِه شُوهرش رَا در كَار دُنْيَا وَ آخِرْتَش يَارِي مِي رَسَانْد وَ رُوْز گَار رَا بر او سَخْت نَمِي كِنْد. وَ زَن نَازَا وَ بِي بَهْرِه از زِيَايِي كِه شُوهرش رَا [در امور خيّر] يَارِي نَمِي رَسَانْد. وَ زَن پَرَسَر وَ صَدَا، پَا به در (فَضُول) وَ عِيْب جَوِي كِه زِيَاد رَا اِنْدَك مِي شَمَارْد وَ زِيَاد رَا هَم نَمِي پَذِيْرْد. زَن هَار كِه فَرِيْفْتِه زَنِي بَا اَيْن خُصُوصِيَات شُوِي؛ زِيَا رَسُول خُدَا صَلِي اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِه فرمود: از خَضْرَاءَ الدَّمَنِ (گياه زيباي روي زباله دان) پرهيزيد. عرض شد: اي رسول خدا! خَضْرَاءَ الدَّمَنِ كيست؟ فرمود: زن زيبايي كه در خانواده اي بد رشد كرده است» (مجلسي، ۱۴۰۳، ج ۱۰۳، ص ۲۳۴).

از این بیان جامع و ارزشمند امام علیه السلام، مجموعه‌ای از ملاک‌های مثبت و هشداردهنده برای انتخاب همسر قابل استنباط است که در دودسته کلی جای می‌گیرند. دسته نخست، ملاک‌های ایجابی و مطلوب شامل باروری و توانایی فرزندآوری، مهربانی و خوش رفتاری (ودود)، و همکاری و یاری‌رسانی در امور زندگی است. این ویژگی‌ها نشان‌دهنده نگاهی همه‌جانبه به ابعاد زیستی، عاطفی و اجتماعی زندگی مشترک است. دسته دوم، ملاک‌های سلبی و هشداردهنده است که بر پرهیز از نازایی توأم با فقدان فضایل اخلاقی، دوری از تکبر و خودنمایی برای افراد بیگانه، مسئولیت‌پذیری و پرهیز از اتکای کامل و یک‌سویه به همسر تأکید دارد. این هشدارها مانع از غفلت نسبت به آسیب‌های احتمالی ناشی از انتخاب نادرست می‌شود. در حقیقت، این رهنمود حضرت، نگاهی واقع‌بینانه، چندبعدی و متوازن به انتخاب همسر ارائه می‌دهد و از تأکید انحصاری بر یک ویژگی خاص پرهیز می‌کند.

در فرهنگ اسلامی، تداوم نسل و تربیت فرزندان صالح از اهداف مهم تشکیل خانواده تلقی می‌گردد، چنان که قرآن کریم نیز بر این نعمت الهی تأکید دارد: «وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ اَنْفُسِكُمْ اَزْوَاجًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ اَزْوَاجِكُمْ بَنِيْنَ وَحَفَدَةً» (نحل/۷۲). بر این اساس، توانایی فرزندآوری به عنوان ویژگی مثبتی در گزینش همسر در کلام امام رضا علیه السلام مورد توجه قرار گرفته است. با این حال، شایان ذکر است که نازایی به تنهایی نمی‌تواند عامل ردّ قطعی یک فرد باشد، به ویژه اگر وی واجد سایر صفات نیکو باشد. به نظر می‌رسد در این حدیث، نازایی در کنار فقدان «خیر» و فضایل دیگر مورد نکوهش واقع شده است. از منظر علمی نیز با توجه به پیشرفت‌های پزشکی، بسیاری از موانع ناباروری قابل درمان هستند و نباید این عامل به تنهایی تعیین کننده باشد (دژ کام و عباس زاده، ۱۳۹۰، ص ۵۳).

مهربانی و خوش رفتاری (ودود) دومین معیار برجسته است. مهرورزی و محبت، اساس شکل‌گیری یک رابطه عاطفی سالم، پایدار و رضایت‌بخش است. همسر مهربان با خلق فضایی صمیمی و همدلانه، در استحکام بنیان خانواده نقش آفرینی کرده و موجب آرامش روانی همسر و فرزندان می‌شود. از دیدگاه روان‌شناسی، صمیمیت و ابراز محبت از عوامل کلیدی در دستیابی به رضایت زناشویی محسوب می‌گردد (حسینی، ۱۴۰۱، ص ۱۲۸).

همکاری و یاری‌رسانی سومین معیار اساسی است. مشارکت فعال در امور زندگی مشترک، نشان‌دهنده احساس مسئولیت و تعهد عمیق نسبت به این پیمان است. همکاری در ابعاد مادی و معنوی، بار مسئولیت را به صورت متعادل توزیع کرده و به تقویت حس همدلی و مشارکت می‌انجامد. از منظر جامعه‌شناسی خانواده، تقسیم وظایف و همکاری متقابل، از ارکان موفقیت خانواده‌های معاصر به شمار می‌رود (همان). دوری از صفات منفی به عنوان چهارمین دسته از معیارها، به طور ضمنی از مذمت دو گروه اخیر در حدیث استفاده می‌شود. تأکید بر «فقدان خیر» در کنار نازایی، بر اهمیت دارابودن صفات مثبت اخلاقی و عملی، چه در کنار توانایی فرزندآوری و چه در صورت فقدان آن، صحنه می‌گذارد. بر این اساس، نازایی محض، در صورت همراه بودن با اخلاق نیک و همکاری، لزوماً نقطه ضعف محسوب نمی‌شود (دژ کام و عباس زاده، ۱۳۹۰، ص ۵۳).

پرهیز از تکبر و خودنمایی برای غیر همسر پنجمین معیار است. این صفت، حاکی از عدم تعهد کافی به همسر و ارزش‌های خانوادگی است. فردی که به جای تمرکز بر کانون خانواده در پی جلب توجه دیگران است، می‌تواند موجب بروز بی‌اعتمادی و مشکلات متعدد در زندگی مشترک گردد. از منظر اخلاق دینی، تواضع و حفظ حریم خانواده از والاترین ارزش‌ها است. مسئولیت‌پذیری و پرهیز از اتکای کامل ششمین و آخرین معیار است. زندگی مشترک نیازمند مشارکت و قبول مسئولیت از سوی هر دو طرف است. زنی که تمامی بار مسئولیت‌های زندگی

را بر دوش همسر می‌اندازد، تعادل و پویایی خانواده را برهم زده و می‌تواند به فرسودگی و نارضایتی طرف مقابل بینجامد. پژوهش‌های علمی در حوزه خانواده نیز تقسیم مسئولیت و مشارکت فعال را از عوامل مؤثر در رضایت زناشویی می‌دانند (گندم‌آبادی، ۱۳۹۷، ص ۶۵).

تحلیلی بر معیارهای انتخاب همسر در آموزه‌های رضوی			
ردیف	دسته‌بندی	معیار مثبت (ایجابی)	معیار منفی (سلبی)
۱	دینی-اخلاقی	دین‌داری حسن خلق پاک‌دامنی	بداخلاقی فساد اخلاقی
۲	روانی-عاطفی	مهربانی (ودود) همکاری آرامش‌آفرینی	پرسر و صدا عیب‌جویی فضولی
۳	اجتماعی- کارکردی	فرزندآوری یاری‌رسانی در امور دنیا و آخرت	نازایی همراه با فقدان خیر خودنمایی برای غیر
۴	اقتصادی-مادی	قناعت پرهیز از تأکید بر ثروت	تأکید افراطی بر فقر به عنوان مانع
۵	خانوادگی-تبار	توجه به اصالت خانوادگی	رشد در خانواده بد (خَضْرَاءُ الدَّمَنِ)

جدول ۱: معیارهای انتخاب همسر در آموزه‌های رضوی

۳-۶. رهنمودهای رضوی در تعیین مهریه

یکی از مراحل مهم در فرایند پیش از ازدواج، مسئله «تعیین مهریه» است. اگرچه تعیین نهایی مهریه در زمان انعقاد عقد نکاح صورت می‌پذیرد، لیکن گفتگوها، توافقات اولیه و آگاهی از حدود شرعی و حقوقی مرتبط با آن، پیش از جاری‌شدن صیغه عقد انجام شده و بر تصمیم‌گیری نهایی طرفین تأثیر مستقیم می‌گذارد (جودی نعمتی، ۱۳۹۳، ص ۱۸۰). امام علی بن موسی الرضا علیه‌السلام در این زمینه نیز رهنمودهای ارزشمندی ارائه فرموده‌اند که

در ادامه به تحلیل اجمالی آنها پرداخته می شود.

۱-۳-۶. تأکید بر اعتدال در میزان مهریه

امام رضا علیه السلام در مورد تعیین مهریه می فرماید: «إِذَا تَزَوَّجْتَ فَاجْهَدْ أَنْ لَا تُجَاوِزَ مَهْرَهَا مَهْرَ السُّنَّةِ وَهُوَ خُمُسُمِائَةِ دِرْهَمٍ، فَعَلَى ذَلِكَ زَوْجَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ وَتَزَوَّجَ نِسَاءَهُ؛ هُنَّ كَمَا فِي كِتَابِي، سَعَى كُنْ كَمَا فِي مَقْدَارِ مَهْرِيهِهِ مِنْ مَهْرِ السُّنَّةِ (پانصد درهم) بیشتر نگردد؛ چرا که رسول خدا صلی الله علیه و آله با همین مقدار مهریه، همسران خود را به عقد خویش در آورد» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۰۳، ص ۳۵۰).

این فرمایش امام علی بن موسی الرضا علیه السلام، بر اهمیت رعایت اعتدال و پرهیز از تعیین مهریه های سنگین و خارج از عرف متعارف تأکید دارد. حضرت با تبیین سیره عملی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، ایشان را به عنوان الگویی معرفی می کنند که مهریه همسرانشان معمولاً بر اساس همین سنجه معتدل (پانصد درهم) بوده است. این کلام حکیمانه، تنها ناظر به جنبه اقتصادی مسئله نیست، بلکه ابعاد اخلاقی و اجتماعی عمیقی را نیز نمایان می سازد. تعیین مهریه های سنگین می تواند پیامدها و آسیب های متعددی را به دنبال داشته باشد که از جمله می توان به ایجاد فشار اقتصادی و روانی بر مرد و خانواده وی، تبدیل شدن به مانعی برای ازدواج آسان جوانان، و در صورت بروز اختلاف و وقوع طلاق، زمینه ساز نزاع های مالی پیچیده و طولانی مدت اشاره کرد. گاهی نیز مهریه سنگین می تواند به ابزاری برای اعمال فشار یا سوءاستفاده تبدیل شود که باروح ازدواج مبتنی بر مودت و رحمت در تضاد است (قلی زاده و غفاریان، ۱۳۹۰، ص ۲۱). آگاهی، باور و عمل به این آموزه رضوی می تواند در گفتگوها و توافقات اولیه پیش از عقد تأثیر گذار باشد، به تعیین مهریه ای عادلانه و منطقی یاری رساند و از شکل گیری توقعات غیرواقعی و بروز مشکلات آتی پیشگیری نماید.

۲-۳-۶. مشروعیت مهریه و عدم جواز دریافت وجه اضافی برای پدر زن

در نظام حقوقی اسلام، تعیین حدود و شرایط مالی عقد نکاح از جایگاهی ویژه برخوردار است تا از بروز اختلافات جلوگیری کند. احادیث معصومان علیهم السلام به ویژه امام رضا علیه السلام این مرزها را به وضوح ترسیم می نمایند. در حدیثی از امام رضا علیه السلام آمده است: «لَوْ أَنَّ رَجُلًا تَزَوَّجَ الْمَرْأَةَ وَجَعَلَ مَهْرَهَا عِشْرِينَ أَلْفًا وَجَعَلَ لِأَبِيهَا عَشْرَةَ أَلْفٍ كَانَ الْمَهْرُ جَائِزًا وَالَّذِي جَعَلَ لِأَبِيهَا فَاسِدًا؛ اگر مردی با زنی ازدواج کند و مهر او را بیست هزار دینار یا درهم قرار دهد و شرط کند که ده هزار هم به پدرش بدهد، مهر جایز است ولی آنچه را برای پدر دختر قرار داده فاسد است» (حرعاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۵، ص ۱۹).

این رهنمود بر دو نکته مهم تأکید دارد: نخست، مشروعیت خود مهریه که حق مالی زن است و دوم، بطلان هرگونه شرط اضافی برای پرداخت به اشخاص ثالث، مانند پدرزن. این حکم، استقلال مالی زن و لزوم پرداخت مهریه به خود وی را تصریح می‌کند (سالارزایی، ۱۳۹۹)؛ بنابراین، التزام به این آموزه در توافقات پیش از ازدواج از اهمیت بالایی برخوردار است. رعایت این اصل شرعی در مذاکرات، ضمن ایجاد شفافیت، از بروز اختلافات آتی جلوگیری کرده و تعیین مهریه‌ای مشروع و منطبق با موازین دینی را تضمین می‌نماید. هر شرط یا تعهد مالی جداگانه‌ای که علاوه بر مهریه و به نفع اشخاص ثالث (مانند پدر زن) در ضمن عقد گنجانده شود، از دیدگاه شرعی باطل و فاقد اعتبار است. این حکم، ضمن تأکید بر استقلال مالی زن در نظام حقوقی اسلام، بر لزوم پرداخت مهریه به خود وی و عدم دخالت دیگران در این حق تأکید می‌ورزد.

۳-۳-۶. وجوب مهریه به عنوان حق زن و امکان تأخیر در پرداخت با رضایت او

امام رضا علیه‌السلام می‌فرماید: «کسی حق ندارد با همسرش بدون مهر ازدواج نماید، چرا که مهر از حقوق واجبی است که با خواندن خطبه عقد بر ذمه مرد تعلق می‌گیرد و او ملزم به پرداخت است مگر این که زن، تأخیر در پرداخت را بپذیرد» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۰۳، ص ۳۵۱). در بیانی دیگر، حضرت با استناد به سنت پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله، مصادیق مهر السنه را آموزش سوره‌ای از قرآن، یک درهم یا حتی یک مشت گندم برمی‌شمرند (نوری، ۱۴۰۸، ج ۱۵، ص ۵۹؛ کلینی، ۱۴۰۷، ج ۵، ص ۴۰۴). همچنین، ایشان از قول پیامبر اسلام صلی‌الله‌علیه‌وآله نقل می‌کنند که «خدای متعال همه گناهان را می‌آمرزد، مگر کسی را که مهریه زن را به تأخیر افکند...» (موحدی ابطحی، ۱۳۹۱، ص ۶۵). این مجموعه احادیث، تصویری جامع از جایگاه مهریه ارائه می‌دهد.

فرمایشات امام رضا علیه‌السلام به‌وضوح بر وجوب تعیین مهریه در عقد نکاح تأکید داشته و ازدواج بدون آن را مجاز نمی‌شمارد. براین اساس، مهریه به‌عنوان حقی مالی و واجب برای زن، با انعقاد عقد بر عهده شوهر قرار گرفته و وی مکلف به ادای آن می‌گردد. باین حال، این حق از ویژگی‌های خاصی برخوردار است؛ به این معنا که قابل اسقاط یا به تأخیر انداختن توسط خودزن می‌باشد. بنابراین، در صورت رضایت زن به تأخیر در پرداخت (چه به صورت عندالاستطاعه و چه با تعیین مدت مشخص)، این اقدام کاملاً جایز و مشروع خواهد بود. این جنبه از حکم، به خوبی نشان‌دهنده اختیار و حق حاکمیت زن بر دارایی خویش و قدرت تصمیم‌گیری او در این زمینه است. از مجموع بیانات حضرت چنین استنباط می‌شود که توافق بر سر میزان، نحوه و زمان پرداخت مهریه، از مسائل اساسی و پیش‌نیازی است که می‌بایست در گفتگوهای پیش

از عقد با رضایت کامل طرفین روشن و مشخص گردد. این تعیین سرنوشت مالی توسط خود زوجین، بر اساس موازین شرعی، از بروز بسیاری از مشکلات آینده جلوگیری می‌کند. متأسفانه، یکی از عوامل مؤثر در آمار جمعیت کیفری زندان‌ها در شرایط کنونی، مربوط به افرادی است که به دلیل عدم توانایی مالی در پرداخت مهریه و به دنبال شکایت همسر، محکوم به حبس می‌شوند. این پدیده، پیامدهای اجتماعی زیان‌باری از قبیل بی‌سرپرست شدن خانواده، ازدست‌رفتن نیروی کار فعال جامعه، گسترش ناامنی روانی و اخلاقی، و زندانی شدن افراد غیر بزه‌کار را در پی دارد که از مهم‌ترین آسیب‌های این رویه به شمار می‌آید (عرفانی، ۱۴۰۱، ص ۶۶). این امر لزوم توجه و عمل به آموزه‌های اعتدال‌محور و اختیارمحور رضوی در تعیین و پرداخت مهریه را دوچندان می‌سازد.

مراحل فرایند پیش از ازدواج در آموزه‌های رضوی

ردیف	مرحله	اقدام کلیدی	مبنا/منبع رضوی	نکات تحلیلی/کاربردی
۱	تصمیم‌گیری اولیه	توکل، استخاره، دعا	روایت طلب خیر و نماز (موحد ابطیحی، ۱۳۹۱، ص ۱۵۵)	تلفیق عقلانیت و معنویت، آغاز فرایند با طلب هدایت الهی
۲	جستجو و گزینش	توجه به معیارهای دینی، اخلاقی و هم‌کفوی	احادیث معیارهای انتخاب همسر (کلینی، ج ۶، ص ۴۷؛ مجلسی، ج ۱۰۳، ص ۲۳۴)	اولویت‌دهی به صفات باطنی به جای مادیات، پرهیز از شتاب‌زدگی
۳	مشاوره و تدبیر	مشورت با افراد شجاع، سخاوتمند، قانع	نهی از مشورت با ترسو، بخیل، حریص (جودی نعمتی، ۱۳۹۲، ص ۱۷۲)	مشاوره به عنوان تجلی «التدبیر قبل العمل» پیشگیری از پشیمانی
۴	تعیین مهریه	رعایت اعتدال، پرهیز از سنگینی	حدیث مهریه سنت (پانصد درهم) (مجلسی، ج ۱۰۳، ص ۳۵۰)	تأکید بر جنبه‌های اخلاقی و اجتماعی مهریه، جلوگیری از مشکلات مالی آینده
۵	توافق نهایی	اختیار و رضایت زن در مهریه و شرایط	حدیث وجوب مهریه و امکان تأخیر با رضایت زن (مجلسی، ج ۱۰۳، ص ۳۵۱)	حفظ استقلال مالی زن، تقویت رضایت طرفین، کاهش زمینه اختلافات

جدول ۲: مراحل فرایند پیش از ازدواج در آموزه‌های رضوی

۷. نتیجه‌گیری

بر پایه یافته‌های این پژوهش، می‌توان ادعا نمود که «فرایند پیش از ازدواج» در منظومه فکری امام رضا علیه‌السلام، بر یک نظام منسجم و چندبعدی متکی است که اصول عقلانی، اخلاقی و معنوی را در هم می‌تند. این نگاه نظام‌مند، فرایند مذکور را از سطح یک انتخاب فردی و احتمالاً شتاب‌زده، به فرایندی آگاهانه، مشورت‌محور، تدبیر‌گرا و عمیقاً متعهد به ارزش‌های والای دینی ارتقا می‌بخشد. در این چارچوب، گزینش همسر بر شالوده‌ای از شناخت متقابل واقع‌بینانه، رعایت اعتدال و میانه‌روی در همه مراحل، و پایبندی به معیارهای اصیل دینی و اخلاقی - با اولویت‌دهی به مؤلفه‌هایی چون ایمان، حسن خلق و هم‌کفوی همه‌جانبه - استوار می‌گردد.

همچنین، تأکید ویژه بر لزوم مشاوره با افراد صاحب‌خرد و دوری از مشاوران ناصالح، تقدم توکل و استعانت از خداوند همراه با تدبیر و برنامه‌ریزی زمینی، و توجه دقیق به حقوق مالی زن در قالب تعیین مهریه‌ای معتدل، عادلانه و مبتنی بر اختیار وی، گویای نگرشی متوازن و جامع از سوی امام رضا علیه‌السلام به همه ابعاد مادی و معنوی تشکیل و تداوم زندگی مشترک است. این آموزه‌ها در کنار هم الگویی راهبردی و بومی را برای تصمیم‌گیری پیش از ازدواج در چارچوب جهان‌بینی اسلامی طراحی می‌کنند که هدف غایی آن، تقویت نهاد خانواده به‌عنوان کانون آرامش، تربیت و تعالی است.

به‌طور خلاصه، الگوی مستخرج از آموزه‌های رضوی، با تلفیق ژرفای معنویت، روشنایی عقلانیت و وجدان اخلاقی، ظرفیت آن را دارد که نه تنها به‌عنوان نقشه‌راه عملی برای جوانان و خانواده‌ها که به‌عنوان مبنایی برای سیاست‌گذاری‌های کلان فرهنگی، برنامه‌های آموزشی و خدمات مشاوره‌ای در حوزه ازدواج مورد توجه قرار گیرد. این پژوهش مسیری را گشوده است که می‌تواند با مطالعات آتی، به‌ویژه پژوهش‌های تطبیقی و میان‌رشته‌ای که به‌واسطه عینی کاربردی و اثربخشی این الگو در بستر پیچیدگی‌های خانواده و جامعه معاصر می‌پردازند، تکمیل و تعمیق یابد.

منابع و مأخذ

- قرآن کریم** (۱۳۸۹ش). مترجم: مکارم شیرازی، ناصر. قم: علی ابن ابی طالب علیه السلام. ابن بابویه، محمد بن علی (۱۴۱۳ق). **من لا یحضره الفقیه**. قم: جامعه مدرسین. ابن منظور، احمد بن مکرم (۱۴۱۴ق). **لسان العرب**. بیروت: دار صادر.
- اختیاری امیری، راضیه و همکاران (۱۳۹۷). **تدوین و ارائه الگوی مطلوب مشاوره پیش از ازدواج مبتنی بر فرهنگ اسلامی- ایرانی**. نشریه پایش. ۱۷(۴). ۴۴۲-۴۳۱.
- اخوان ارامکی، مجتبی (۱۳۹۵ش). **خانواده خوشبخت از دیدگاه امام رضا علیه السلام**. تهران: فرهنگ و قلم.
- باغانی، فاطمه (۱۳۹۲ش). **شناسایی و تحلیل مؤلفه‌های سبک زندگی در روایات امام رضا علیه السلام**. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه زنجان.
- بهباد، داوود و همکاران (۱۳۸۴ش). **ازدواج (روش تدریس آموزش‌های پیش از ازدواج)**. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- جودی نعمتی، اکرم (۱۳۹۳ش). **مجموعه مقالات مطالعات خانواده در سیره رضوی**. مشهد: بنیاد بین‌المللی فرهنگی هنری امام رضا علیه السلام.
- جوهری، اسماعیل بن حماد (۱۴۱۰ق). **الصحاح (تاج اللغة و صحاح العربیة)**. بیروت: دارالعلم للملایین.
- حسین خانی، حسین (۱۳۸۹ش). **معیارهای انتخاب همسر از دیدگاه اسلام و ساخت مقیاس آن**. پایان‌نامه دکتری. مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره). قم.
- حسینی خانی نائینی، هادی (۱۳۸۹ش). **معیارهای انتخاب همسر از دیدگاه اسلام**. اسلام و پژوهش‌های تربیتی. ۲(۲). ۴۴-۲۱.
- حسینی، سید ابوالقاسم (۱۴۰۱ش). **بهداشت روانی سیستم‌های اساسی زندگی انسان**. مشهد: دانشگاه علوم پزشکی.
- دژکام، لطف‌الله و عباس‌زاده، محمد (۱۳۹۰ش). **درمان ناباروری و تعیین جنسیت جنین در چالش با حکمت و عدالت خداوند**. الهیات تطبیقی. ۲(۰)، ۶۰-۵۱.
- دیلمی، حسن بن محمد (۱۴۱۲ق). **ارشاد القلوب الی الصواب**. قم: الشریف الرضی.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲ق). **مفردات الفاظ القرآن**. بیروت: دارالقلم.
- رجبی، غلام رضا و همکاران (۱۳۹۴ش). **سبک‌های همسرگزینی (سنتی، آزاد و ترکیبی) و رضایت زناشویی در پرستاران**. آسیب‌شناسی خانواده. ۱۱(۱). ۷۶-۶۷.
- ساروخانی، باقر (۱۳۸۶ش) مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی خانواده. تهران: صدا و سیما.
- سالارزایی، امیر حمزه و مسرور، علی اصغر (۱۳۹۰ش). **استقلال و امتیاز مالی زن نسبت به شوهر در نظام حقوقی ایران**. فقه و حقوق خانواده. ۱۶(۵۴). ۱۲۲-۹۹.
- صافی، احمد (۱۳۸۵ش). **خانواده متعادل و نامتعادل**. تهران: انجمن اولیا و مربیان.
- طوسی، ابوجعفر محمد بن حسن (۱۳۶۵ش). **تهذیب الأحکام**. تهران: دار الکتب العلمیه.

حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹ق). **تفصیل وسائل الشیعة الی تحصیل مسائل الشریعة**. قم: مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام.

عرفانی، سید محمد ضیاء (۱۳۹۹ش). **نقش مهارت‌های اخلاقی در استحکام نظام خانواده از دیدگاه قرآن و حدیث**. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. قم: جامعه‌المصطفی‌العالمیه.

عرفانی، سید محمد ضیاء (۱۴۰۱ش). **آسیب‌شناسی نگرش‌های رایج مربوط به فرزندآوری و راهکارهای آن بر اساس آموزه‌های اسلامی**. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. خراسان رضوی جامعه‌المصطفی‌العالمیه.

فیض کاشانی، ملامحسن (۱۴۱۵ق). **تفسیر الصافی** (ح. اعلمی، تحقیق). تهران: الصدر.

قائمی، علی (۱۳۸۴ش). **نظام حیات خانواده در اسلام**. تهران: انتشارات آرین.

قلی‌زاده، آذر، غفاریان، سحر (۱۳۹۰ش). **آسیب‌شناسی مهریه و عوامل مؤثر بر آن**. **جامعه‌شناسی زنان**. ۱(۲). ۱۴۰-۱۲۱.

قمی، علی بن ابراهیم بن هاشم (۱۳۶۳ش). **تفسیر القمی**. قم: دارالکتاب.

کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۶۵ش). **الکافی**. تهران: دارالکتب الاسلامیه.

کنعانی، محمدامین و همکاران (۱۳۹۵ش). **انتخاب همسر و معیارهای آن: مطالعه‌ای بین مردان و زنان ازدواج کرده شهر رشت**. جامعه‌شناسی نهادهای اجتماعی. ۳(۸). ۲۵۶-۲۲۹.

متقی‌هندی، علی بن حسام‌الدین (۱۴۲۴ق). **کنز العمال**. بیروت: دارالکتب العلمیه.

مجلسی، محمد باقر (۱۴۰۳ق). **بحار الانوار**. بیروت: دار احیاء التراث العربی.

مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۴ق). **مرآة العقول فی شرح أخبار آل الرسول (ص)**. تهران: دارالکتب الاسلامیه.

مجموعه مقالات (۱۳۹۳ش). **منزلت خانواده و سبک زندگی در فرهنگ رضوی**. زنجان: قلم مهر.

محمدی ری‌شهری، محمد (۱۳۸۶ش). **میزان الحکمه**. قم: دارالحدیث.

محمدی سیف، معصومه و عارف، محمد (۱۳۹۴ش). **آسیب‌شناسی تأخیر در سن ازدواج جوانان ایرانی**. فصلنامه مهندسی فرهنگی. ۱۰(۸۶). ۷۴-۸۹.

مروتی، سهراب و دارابی، فرشته (۱۳۹۳ش). **بازشناسی حقوق متقابل اعضای خانواده در سبک زندگی رضوی**. پژوهش‌های اجتماعی اسلامی. ۲۰(۱۰۰). ۵۴-۲۷.

مصطفوی، حسن (۱۳۶۸ش). **التحقیق فی کلمات القرآن الکریم**. تهران: وزارت ارشاد.

موحدی ابطحی، سید محمدباقر (۱۳۹۱ش). **صحیفه رضویه** جامعه: ادعیه امام علی بن موسی‌الرضا علیه‌السلام. قم: امید مهر.

همایش ملی سبک زندگی (۱۳۹۳ش). **سبک زندگی رضوی (مجموعه مقالات)**. مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.

Transliterated Bibliography

The Holy Qur'an (1389 SH). Translator: Makarem Shirazi, Nasser. Qom: Ali Ibn Abi Talib (A.S.).

Akhvan Aramaki, Mojtaba (1395 SH). The Happy Family from the Perspective of Imam Reza (A.S.). Tehran: Farhang va Ghalam.

Al-Daylami, al-Hasan ibn Muhammad (1412 Q). Irshad al-Qulub ila al-Sawab. Qom: Al-Sharif al-Radi.

Al-Hurr al-'Amili, Muhammad ibn al-Hasan (1409 Q). Tafsil Wasa'il al-Shi'a ila Tahsil Masa'il al-Shari'a. Qom: Mu'assasat Al al-Bayt (Peace be upon them).

Al-Jawhari, Isma'il ibn Hammad (1410 Q). Al-Sihah (Taj al-Lughah wa Sihah al-'Arabiyyah). Beirut: Dar al-'Ilm lil-Malayin.

Al-Kulayni, Muhammad ibn Ya'qub (1365 SH). Al-Kafi. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah.

Al-Majlisi, Muhammad Baqir (1403 Q). Bihar al-Anwar. Beirut: Dar Ihya' al-Turath al-'Arabi.

Al-Majlisi, Muhammad Baqir (1404 Q). Mir'at al-'Uqul fi Sharh Akhbar Al al-Rasul (S). Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah.

Al-Muttaqi al-Hindi, Ali ibn Hisam al-Din (1424 Q). Kanz al-'Ummal. Beirut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah.

Al-Qummi, Ali ibn Ibrahim ibn Hashim (1363 SH). Tafsir al-Qummi. Qom: Dar al-Kitab.

Al-Raghib al-Isfahani, al-Husayn ibn Muhammad (1412 Q). Mufradat Alfaz al-Qur'an. Beirut: Dar al-Qalam.

Al-Tusi, Abu Ja'far Muhammad ibn al-Hasan (1365 SH). Tahdhib al-Ahkam. Tehran: Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah.

Baghanani, Fatemeh (1392 SH). Identification and Analysis of Lifestyle Components in the Narrations of Imam Reza (A.S.). Master's Thesis. Zanjan University.

Behzad, Davood et al. (1384 SH). Marriage (Teaching Methodology for Pre-Marital Education). Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance.

Collection of Articles (1393 SH). The Status of Family and Lifestyle in Razavi Culture. Zanjan: Ghalam-e Mehr.

Dezhkam, Lotfollah & Abbaszadeh, Mohammad (1390 SH). Infertility Treatment and Fetal Sex Determination in Challenge with God's Wisdom and Justice. Comparative Theology, 2(6), 51-60.

Ekhtiari Amiri, Razieh et al. (1397 SH). Development and Presentation of an Optimal Pre-Marital Counseling Model Based on Islamic-Iranian Culture. Payesh Jour-

nal, 17(4), 431-442.

Erfani, Seyyed Mohammad Zia (1399 SH). The Role of Ethical Skills in Strengthening the Family System from the Perspective of the Qur'an and Hadith. Master's Thesis. Qom: Al-Mustafa International University.

Erfani, Seyyed Mohammad Zia (1401 SH). Pathology of Common Attitudes Regarding Childbearing and Their Solutions Based on Islamic Teachings. Master's Thesis. Khorasan Razavi: Al-Mustafa International University.

Fayd Kashani, Mulla Muhsin (1415 Q). Tafsir al-Safi (Researched by H. A'lami). Tehran: Al-Sadr.

Gholizadeh, Azar & Ghafarian, Sahar (1390 SH). Pathology of Dowry (Mahriyah) and Factors Affecting It. Sociology of Women, 2(1), 121-140.

Hosseini Khani Naeini, Hadi (1389 SH). Spouse Selection Criteria from the Islamic Perspective. Islam and Educational Research, 2(2), 21-44.

Hosseini, Seyyed Abolghasem (1401 SH). Mental Health of Human Life's Fundamental Systems. Mashhad: University of Medical Sciences.

Hosseinkhani, Hossein (1389 SH). Spouse Selection Criteria from the Islamic Perspective and Scale Construction. Ph.D. Dissertation. Imam Khomeini Educational and Research Institute. Qom.

Ibn Babawayh, Muhammad ibn Ali (1413 Q). Man La Yahduruahu al-Faqih. Qom: Jami'ah Mudarrisin.

Ibn Manzur, Ahmad ibn Mukarram (1414 Q). Lisan al-'Arab. Beirut: Dar Sadir.

Joudi Nemati, Akram (1393 SH). Collection of Articles on Family Studies in the Razavi Conduct (Sirah). Mashhad: Imam Reza (A.S.) International Foundation for Culture and Arts.

Kenani, Mohammad Amin et al. (1395 SH). Spouse Selection and Its Criteria: A Study Among Married Men and Women in Rasht City. Sociology of Social Institutions, 3(8), 229-256.

Marouti, Sohrab & Darabi, Fereshteh (1393 SH). Re-recognition of Mutual Rights of Family Members in Razavi Lifestyle. Islamic Social Research, 20(100), 27-54.

Mohammadi Ray Shahri, Mohammad (1386 SH). Mizan al-Hikmah. Qom: Dar al-Hadith.

Mohammadi Seif, Masoumeh & Aref, Mohammad (1394 SH). Pathology of Delay in Marriage Age Among Iranian Youth. Cultural Engineering Quarterly, 10(86), 74-89.

Movahedi Abtahi, Seyyed Mohammad Baqir (1391 SH). Al-Sahifat al-Radawiyah al-Jami'ah: Ad'iyat al-Imam Ali ibn Musa al-Reza (A.S.). Qom: Omid-e Mehr.

Mustafawi, Hasan (1368 SH). Al-Tahqiq fi Kalimat al-Qur'an al-Karim. Tehran: Ministry of Ershad.

National Conference on Lifestyle (1393 SH). Razavi Lifestyle (Collection of Articles). Mashhad: Islamic Research Foundation of Astan Quds Razavi.

Qa'emi, Ali (1384 SH). The System of Family Life in Islam. Tehran: Arin Publications.

Rajabi, Gholam Reza et al. (1394 SH). Mate Selection Styles (Traditional, Free, and Combined) and Marital Satisfaction Among Nurses. Family Pathology, 1(1), 67-76.

Safi, Ahmad (1385 SH). Balanced and Unbalanced Family. Tehran: Anjoman-e Oliya va Moraeban.

Salarzaei, Amirhamzeh & Masrou, Ali Asghar (1390 SH). Woman's Financial Independence and Privilege Relative to Her Husband in the Iranian Legal System. Fiqh and Family Law, 16(54), 99-122.

Sarookhani, Bagher (1386 SH). An Introduction to the Sociology of the Family. Tehran: Seda va Sima.